

Kazimierz Badziak

KARTELIZACJA PRZEMYSŁU II RZECZYPOSPOLITEJ
WYBRANE PROBLEMY

I. STAN BADAŃ

Badacz dziejów gospodarczych okresu międzywojennego Z. Landau sformułował w 1974 r. następujący pogląd: „[...] bez dokładnego poznania mechanizmów działania karteli przemysłowych, trudno będzie zrozumieć wiele problemów gospodarki II Rzeczypospolitej w okresie po przewrocie majowym”¹. Opinia ta pozostaje aktualna do chwili obecnej.

Pierwsze prace nad różnymi aspektami kartelizacji przemysłu w latach 1918—1939 pojawiły się w końcu lat dwudziestych². Publikacje te pisane były z różnych pozycji polityczno-gospodarczych. Część działaczy ekonomicznych, publicystów, zajęła postawę krytyczną wobec intensyfikacji tych procesów, inni tworzyli tzw. „front kartelowy”. Prof. H. Tennenbaum zorganizował w Szkole Głównej Handlowej seminarium poświęcone procesom monopolizacji polskiej gospodarki³.

W Polsce Ludowej wyróżnić można dwa okresy zainteresowania kwestiami kartelizacji przemysłu II Rzeczypospolitej. Pierwszy nurt badawczy związany z takimi osobami, jak: L. Grosfeld, R. Gradowski, F. Ryszka, J. Popkiewicz⁴ traktował monopolizację wyłącznie jako ne-

¹ Z. Landau, *Zasięg kartelizacji przemysłu Drugiej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historyczny” 1974, nr 4, s. 817.

² Chodzi o prace: F. Zweiga, R. Battaglii, A. K. Ivanki, J. Wojtyny, A. Peretza, J. Zieleniewskiego, H. Gliwica.

³ Prace dyplomowe powstałe na tym seminarium są dziś przechowywane w Bibliotece Szkoły Głównej Handlowej.

⁴ L. Grosfeld, *Polska w latach kryzysu gospodarczego 1929—1933*, Warszawa 1952; tenże, *Państwo przedwrześniowe w służbie monopolu kapitalistycznych*,

gatywny przejaw funkcjonowania gospodarki kapitalistycznej. Pogląd ten został przeniesiony z historiografii radzieckiej⁵. Był też powtórzeniem poglądów Komunistycznej Partii Polski w tej kwestii⁶. W badaniach nad rozwojem przemysłu eksponowano znaną tezę Lenina, iż monopol wyrósł z koncentracji gospodarki. Dziś teza ta, zbyt jednostronna, nie jest przyjmowana jako zasadnicza przyczyna kartelizacji⁷. Daleko zaawansowana koncentracja kapitału okazała się często szkodliwa gospodarczo, gdyż funkcją koncentracji stawał się wzrost kosztów stałych, a tym samym zmniejszały się zyski. Wielkie obiekty przemysłowe były i są mniej odporne na wstrząsy kryzysowe. Posłużmy się dla ilustracji przykładem przemysłu włókienniczego. Do wybuchu I wojny światowej w gałęzi tej narastały procesy koncentracji produkcji, ale procesy monopolizacyjne były słabe⁸. Natomiast w okresie międzywojennym w przemyśle włókienniczym wystąpiły tendencje dekoncentracyjne⁹, a kartelizacja przybrała pokaźne rozmiary.

Drugi nurt badawczy związany jest z osobą Z. Landaua, który w latach siedemdziesiątych opublikował kilka artykułów, dotyczących różnych aspektów kartelizacji¹⁰. Dokonał też syntetycznego spojrzenia na te procesy w latach 1918—1939¹¹. Z. Landau jako pierwszy w polskiej

Warszawa 1951; R. Gradowski, *Polska 1918—1939. Niektóre zagadnienia kapitalizmu monopolistycznego*, Warszawa 1959; tenże, *Podstawowe zagadnienia historii gospodarczej Polski okresu międzywojennego (1918—1939)*, Warszawa 1965; tenże, *Przyczynki do zagadnienia kapitału państwowo-monopolistycznego w Polsce 1918—1939*, Warszawa 1965; J. Popkiewicz, F. Ryszka, *Przemysł ciężki Górnego Śląska w Polsce międzywojennej (1922—1939)*, Opole 1959.

⁵ Zob. m. in. A. Czubiński, *Spory o Drugą Rzeczypospolitą*, Poznań 1983, s. 16—17.

⁶ Można to prześledzić na przykładzie prac J. Rynga.

⁷ M. Mieszczankowski, *Monopol. Rozwój kapitalizmu od stadium wolno-konkurencyjnego do monopolistycznego i państwowo-monopolistycznego*, t. III, Warszawa 1982, s. 78.

⁸ K. Badziak, *Przemysł włókienniczy Królestwa Polskiego w latach 1900—1918*, „Acta Universitatis Lodzensis” 1979, ser. I, nr 60, s. 97—130.

⁹ R. Gradowski, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 10—13.

¹⁰ M. in. Z. Landau, *Działalność koncernu Kreugera w Polsce*, „Przegląd Historyczny” 1958, nr 1; tenże, *Rozwiązanie kartelu cementowego w Polsce w 1933 r.*, „Studia Historyczne” 1972, nr 1; *Działalność kartelu drożdżowego w Polsce (1925—1938)*, „Roczniki Dziejów Gospodarczych i Społecznych” 1972; tenże, *Rozwój ustawodawstwa kartelowego w Polsce międzywojennej na tle polityki kartelowej rządu*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, nr 1; tenże, *Zasięg kartelizacji przemysłu Drugiej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historyczny” 1974, nr 4.

¹¹ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski międzywojennej 1918—1939*, t. I, Warszawa 1967, s. 104—108; t. II, Warszawa 1971, s. 71—76; t. III, Warszawa 1982, s. 80—93; t. IV, Warszawa 1989, s. 130—142.

historiografii domagał się zróżnicowanego spojrzenia na procesy kartelizacyjne i widzenia w nich również tendencji pozytywnych.

II. BAZA ŹRÓDŁOWA

Czynnikiem decydującym, a więc odstrasżającym od podejmowania badań nad kartelizacją przemysłu okresu międzywojennego, był m. in. stan zachowanej bazy źródłowej. W okresie II wojny światowej zaginęła lub została zniszczona zdecydowana większość materiałów będących wytworem działalności poszczególnych zrzeszeń monopolistycznych. W zasadzie do dyspozycji badacza pozostało kilka zdekompletowanych zespołów w archiwach Łodzi, Katowic i Warszawy. Całkowitej lub częściowej zagładzie uległy zespoły centralnych instytucji, bezpośrednio związanych z problematyką kartelową, jak: Sąd Kartelowy i Rejestr Kartelowy. Zachowała się tylko skromna pozostałość po urzędach centralnych, odpowiedzialnych za rozwój gospodarki. W tej sytuacji do dyspozycji historyka pozostała, o czym wspominaliśmy, niewielka ilość zespołów archiwalnych po byłych zrzeszeniach monopolistycznych. Problematyka ta występuje w materiałach archiwalnych, będących wytworem kapitalistycznych zakładów przemysłowych, choć w większości są one zdekompletowane. Zrzeszenia kartelowe zakładano w formie różnego typu spółek i z tego tytułu były one wpisywane do rejestrów handlowych sądów okręgowych. Stopień zachowania materiałów będących wytworem tych instytucji, ocenić można jako mniej niż skromny. Za największą, niepowetowaną stratę uznać należy zniszczenie we wrześniu 1939 r. prawie kompletu materiałów Rejestru Handlowego Sądu Okręgowego w Warszawie, gdzie znajdowały się akta większości krajowych zrzeszeń monopolistycznych, a więc porozumień o zasięgu obejmującym państwo polskie i Wolne m. Gdańsk.

W okresie międzywojennym większość aktów dotyczących zawiązywania karteli (umowy kartelowe i komisowe), zmian w umowach zrzeszeniowych, zmian w składach władz wybieralnych i powoływanych, zawierano w obecności notariuszy. Z tego względu zachowane po nich materiały posiadają dla współczesnego badacza często nieocenioną wartość. Stopień zachowania akt kancelarii notarialnych z okresu II Rzeczypospolitej jest różny. Szczęśliwym zbiegiem okoliczności zachowała się większość takich zespołów powstałych w Warszawie, Łodzi, Katowicach, Bielsku i innych ważnych ośrodkach przemysłowych. Jednakże korzystanie z tego typu materiałów utrudnia fakt, iż ich część znajduje się jeszcze w posiadaniu państwowych biur notarialnych.

Uzupełnieniem zachowanych akt archiwalnych są materiały statystyczne, prasa gospodarcza, codzienna, publicystyka.

III. GŁÓWNE PROBLEMY BADAWCZE

Celem badań nad kartelizacją przemysłu II Rzeczypospolitej winno być opracowanie syntetycznego ujęcia tego zjawiska, z uwzględnieniem najistotniejszych problemów badawczych. Do chwili obecnej jeden z tych problemów, a mianowicie ustawodawstwo kartelowe, został opracowany prawie w ujęciu całościowym. Temat ten był przedmiotem licznych opracowań do wybuchu II wojny światowej¹². Inne problemy zostały zaledwie zasygnalizowane lub oczekują na ich podjęcie. Do najważniejszych tematów, których opracowanie gwarantuje możliwość napisania w przyszłości syntetycznego opracowania tego społeczno-ekonomicznego zjawiska należą:

1. Ustalenie zasięgu kartelizacji na ziemiach polskich do 1918 r. Do chwili obecnej dysponujemy wynikami badań, dotyczących monopolizacji w hutnictwie i przemyśle metalowym, częściowo w przemyśle włókienniczym, górnictwie, chemicznym. W zasadzie pełny obraz tego zjawiska posiadamy dla Królestwa Polskiego w latach 1899—1905. Natomiast szereg uogólnień, mniej lub więcej istotnych faktów z działalności zrzeszeń monopolistycznych na ziemiach polskich znaleźć można w opracowaniach historyków i ekonomistów polskich, niemieckich, rosyjskich i radzieckich.

2. Stan kartelizacji w poszczególnych gałęziach produkcyjnych w okresie międzywojennym. Problem ten winien być potraktowany jako najważniejszy na obecnym etapie badań i ujmowany jako wyjściowy dla opracowania innych zagadnień z tej problematyki, ale o charakterze problemowym. W dotychczasowej literaturze z zakresu historii gospodarczej występują na ten temat dość liczne informacje faktograficzne, uwagi analityczne, próby uogólnień. Dotyczą one przemysłu hutniczego, metalowego, górnictwa, cukrownictwa, przemysłu spożywczego, w tym kartelu drożdżowego, przemysłu mineralnego (cement) itp.

3. Zasięg kartelizacji w przemyśle. Dane zgromadzone przez Główny Urząd Statystyczny, a dotyczące ilości karteli i porozumień kartelowych są niedokładne i zostały zaprezentowane w dwóch różniących się znacznie wersjach¹³. Ich weryfikacja jest możliwa pod warunkiem prze-

¹² W okresie międzywojennym na ten temat wyszły m. in. prace J. Brauna, M. Frydego, R. Piotrowskiego i A. Szczygielskiego.

¹³ Zob. Z. Landau, *Zasięg kartelizacji...*, s. 803. Dane te zostały opublikowane w „Statystyce Polski” i „Wiadomościach Statystycznych”.

prowadzenia badań monograficznych nad zasięgiem monopolizacji w głównych gałęziach przemysłowych.

4. Problemy związane z genezą i intensyfikacją procesów kartelizacyjnych. Do zagadnienia tego powracamy w dalszej części artykułu.

5. Główne formy organizacyjno-prawne zrzeszeń kartelizacyjnych. Przemysł II Rzeczypospolitej był twórcą większości znanych zrzeszeń, ale prawdopodobnie wyróżniał się pod względem ilości występowania tzw. prymitywnych karteli (konwencji) oraz prawie zupełnym brakiem organizacji trustowych. Prowadzone badania winny udzielić jednoznacznej odpowiedzi co do przyczyn wysuniętych w hipotetycznej formie prawidłowości.

6. Cele zrzeszeń i sposoby ich realizacji. W badaniach nad tymi zagadnieniami należy uwzględnić specyficzne cechy kartelizacji w poszczególnych gałęziach przemysłowych. Najważniejszym będzie „odkrycie” mechanizmów działania zrzeszeń. W przypadku karteli niewątpliwie dotyczyć one będą polityki rynkowej, zasad ustalania cen, podziału kwot produkcyjnych, zasad polityki wywozowej odnośnie do syndykatów eksportowych.

7. Ekonomiczne i społeczne skutki działalności karteli. Mówiąc inaczej chodzi o udzielenie możliwie pełnej odpowiedzi na pytanie badawcze: czy monopolizacja przemysłu II Rzeczypospolitej odegrała rolę pozytywną, czy negatywną. W świetle dotychczasowych ustaleń wydaje się, iż najwłaściwszą będzie ocena pośrednia. Do szczegółowych kwestii należą tutaj m. in.: wpływ działalności i polityki zrzeszeń na podział dochodu narodowego, ocena polityki karteli na odcinku regulowania stanu zatrudnienia w fabrykach, walki o wyższą wydajność pracy, zamykanie nierentownych przedsiębiorstw itp.

8. Kartele a bieżąca sytuacja gospodarczo-społeczna. Zrzeszenia monopolistyczne żywo reagowały na wszelkie zmiany koniunkturalne. W latach trzydziestych przemysł stanął wobec konieczności rozwiązywania skomplikowanych problemów eksportowych, surowcowych, standaryzacyjno-normalizacyjnych, kredytowych. Do ich rozwiązywania przystąpiły i organizacje kartelowe.

9. Polityka państwa wobec karteli przemysłowych. Jest to jedno z najważniejszych zagadnień w całokształcie omawianej problematyki, choć doczekało się ono stosunkowo licznych ocen w dotychczasowej literaturze z zakresu historii gospodarczej i politycznej. Fragment tego problemu — ustawodawstwo kartelowe — został już opracowany. Na badaczy oczekują inne zagadnienia, jak: kartelizacja przymusowa, sfera stosunków między sektorem państwowym (etatystycznym) a zrzeszeniami monopolistycznymi.

10. Opinia publiczna wobec karteli przemysłowych. Problematyka ta pojawiła się na łamach prasy w końcu lat dwudziestych i odtąd stała się jednym z czynników wpływających na kształt polityki gospodarczej państwa. Na temat różnych aspektów działalności zrzeszeń monopolistycznych wypowiadały się partie polityczne, organizacje społeczne i zawodowe, prasa wszystkich odcieni politycznych, publicystyka. Całościowe opracowanie tej problematyki mogłoby wyjaśnić m. in. poziom wykształcenia ekonomicznego niektórych warstw i grup społecznych, zawodowych, ich stosunku do układu kapitalistycznego. Niewątpliwie polityka gospodarcza rządu była w pewnym stopniu inspirowana przez wpływowe środowiska.

11. Kapitał zagraniczny a kartelizacja przemysłu polskiego. Do wybuchu I wojny światowej kapitał obcy zdobył silną pozycję w kilku gałęziach gospodarki na ziemiach polskich. Najczęściej w literaturze przyjmuje się, iż był on promotorem procesów kartelizacyjnych. Jednakże analiza tego zjawiska w odniesieniu do przemysłu włókienniczego nie zawsze znalazła potwierdzenie¹⁴.

12. Udział przemysłu polskiego w międzynarodowych porozumieniach kartelowych. Opracowanie tej problematyki jest utrudnione z uwagi na zachowaną, wąską bazę źródłową. Działalność monopolii międzynarodowych nie doczekała się większego zainteresowania ze strony historyków i ekonomistów, a bez takich trudno będzie dać pełny obraz kartelizacji w poszczególnych państwach.

IV. PROBLEM INTENSYFIKACJI KARTELIZACJI W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

W gospodarce II Rzeczypospolitej wystąpił szybki wzrost kartelizacji przemysłu. Przyczyny tego stanu nie zostały dogłębnie wyjaśnione w literaturze przedmiotu. Sporną kwestią jest ustalenie okresu, od którego proces monopolizacji przybrał na sile. R. Gradowski przyjął 1924 r., kiedy to polityka stabilizacji waluty W. Grabskiego przyczyniła się jego zdaniem do pogłębienia występujących od 1923 r. zjawisk kryzysowych w przemyśle i handlu. Według niego „w latach 1924—1926 produkcja głównych wyrobów przemysłowych została niemal całkowicie opanowana przez kartelowe zrzeszenia monopolistyczne”¹⁵. Z kolei Z. Landau

¹⁴ K. Badziak, *Włókienniczy koncern Eltingonów w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Rocznik Łódzki” (w druku).

¹⁵ R. Gradowski, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 19.

wyróżnił 1926 r., a przyspieszone tendencje kartelizacyjne związał z pro-przemysłową polityką rządów sanacyjnych¹⁶.

Jak już wspominaliśmy teza Lenina, iż monopol wyrósł z koncentracji, może być częścią szerszej odpowiedzi na pytanie dotyczące przyczyn kartelizacji. Dotychczasowe wyniki badań w literaturze zagranicznej, a dotyczące tego zagadnienia podsumował M. Mieszczankowski, a nawet opracował hierarchiczną strukturę przyczyn¹⁷. Do czynników zmuszających do tworzenia zrzeszeń zaliczył konieczność złagodzenia skutków konkurencji oraz mechanizm spadku zysków i groźbę ruiny przemysłu, spowodowaną niską rentownością wysoko skoncentrowanego przemysłu. Za czynnik zachęcający do tworzenia karteli uznał dążność do maksymalizacji zysków ze skali wielkiej produkcji. W ostatnim przypadku chodziło o genezę powstania różnych fuzji, trustów i koncernów. Wreszcie do czynników sprzyjających powstawaniu monopolu należały: rola banków, cła ochronne, kryzysy ekonomiczne.

Wysoki stopień monopolizacji gospodarki kapitalistycznej występował w okresie od końca XIX w. do wybuchu II wojny światowej. Na przełomie XIX i XX w. wystąpiły tendencje rzutujące w sposób ujemny na rozwój przedsiębiorstw kapitalistycznych. W literaturze podkreśla się, że były one związane ze zmianami zachodzącymi w kosztach produkcji, a więc zwyżką cen surowców, półfabrykatów, wzrostem płac. W zyskach przedsiębiorstw zaczął w coraz większym stopniu partycypować inny podmiot — państwo. Tendencje monopolistyczne wystąpiły najsilniej w przemyśle niemieckim, a przyczyn tego stanu upatrywano w wysokim stopniu koncentracji produkcji i centralizacji kapitału oraz w protekcjonistycznym odgrodzeniu rynku niemieckiego od napływu towarów zagranicznych¹⁸. Warto zwrócić uwagę na inny aspekt tego zagadnienia. Niemcy nie dysponowały dużymi zasobami złota i innych kruszców i z tego powodu cierpiały na niedostateczną podaż płatniczych środków obiegowych¹⁹, co nie pozostawało bez wpływu na chłonność rynku wewnętrznego, o zdobycie którego toczyła się ostra walka konkurencyjna.

Prześledźmy wielkość obiegu pieniężnego w Polsce międzywojennej. Jego wartość w listopadzie 1918 r. wynosiła ok. 110 mln dolarów, a w grudniu 1923 r. spadła o 20 mln dolarów, co stanowiło równowar-

¹⁶ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski międzywojennej*, t. II, s. 71.

¹⁷ M. Mieszczankowski, *op. cit.*, t. III, s. 78—88.

¹⁸ R. Liefmann, *Kartelle, Konzerne und Trust*, t. II, Stuttgart 1930, s. 30 i n.

¹⁹ Zob. J. Moraczewski, *Projekt rozwiązania trudności gospodarczych w Polsce*, Warszawa 1932. Na początku XX w. gospodarka niemiecka przeszła kilka wielkich krachów finansowych.

tość ok. 130—140 mln zł. Reforma walutowa W. Grabskiego spowodowała pewne zwiększenie wartości obiegu. W połowie 1924 r. jego wartość wynosiła 347 mln zł i odpowiadała wartości z pierwszych pięciu miesięcy 1922 r.²⁰ Już w 1925 r. część ekonomistów przyczynę silnych zaburzeń koniunkturalnych w polskiej gospodarce, i nie tylko, wiązała z niedostatecznym nasyceniem rynku w pieniężne środki obiegowe²¹. Po reformie walutowej W. Grabskiego i stabilizacji waluty w 1927 r. Polska dysponowała jednym z najniższych wskaźników ilości środków obiegowych na osobę, a poziom ten utrzymał się do wybuchu II wojny światowej²². Niski poziom środków płatniczych gwałtownie ograniczył rozmiary rynku wewnętrznego, hamował rozmiary eksportu.

Zabiegi o tworzenie zrzeszeń monopolistycznych w najważniejszych gałęziach produkcyjnych rozpoczęły się w 1922 r. i kontynuowane były w latach następnych. Oto zestawienie przedstawiające wskaźnik łańcuchowy wzrostu ilości porozumień na koniec następujących lat: 1921 r. — 15⁰/₀, 1922 — 53⁰/₀, 1923 — 36⁰/₀, 1924 — 29⁰/₀, 1925 — 32⁰/₀, 1926 — 20⁰/₀, 1927 — 20⁰/₀, 1928 — 29⁰/₀, 1929 — 33⁰/₀²³. Tak więc intensyfikacja procesów kartelizacyjnych rozpoczęła się przed zamachem majowym. Nie należy więc z polityką rządów sanacyjnych wobec przemysłu tak silnie wiązać procesu wzrostu porozumień monopolistycznych.

Od 1926 r. wzrost ilościowy porozumień kartelowych spowodowany był niedostatecznym rozwojem rynku wewnętrznego, ograniczanego niskim poziomem środków płatniczych, a nadmierną rozbudową możliwości produkcyjnych przemysłu, m. in. w oparciu o kapitały zagraniczne. Obraz koniunktury lat 1926—1929 w przemysłach, pracujących prawie wyłącznie na potrzeby rynku krajowego, był zróżnicowany. Przykładowo przemysł papierniczy pracował w korzystnych warunkach i osiągał wysokie zyski. Z kolei przemysł włókienniczy duże trudności w zbycie przeżywał już w końcu 1927 r., a w czwartym kwartale 1928 r. wystąpiły w nim objawy recesyjne. Ogólnie dostrzegamy podobne tendencje sprzyjające procesom monopolistycznym w latach 1922—1929.

²⁰ A. Krzyżanowski, *Pauperyzacja Polski współczesnej*, Kraków 1925. Zestawienie nie obejmuje tzw. pieniądza skarbowego.

²¹ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk — Kraków, Spuścizna Prof. A. Krzyżanowskiego 6830. List M. Chełmickowskiego do A. Krzyżanowskiego z 11 IX 1925 r.

²² Zob. szczegółowe dane dla Polski i innych państw: *Annuaire Statistique de la Société des Nations 1936/1937*, Genève 1937, s. 239—241.

²³ „Mały Rocznik Statystyczny” 1937, s. 107. Należy też uwzględnić fakt, iż w szeregu przypadkach zabiegi o utworzenie zrzeszeń kończyły się niepowodzeniem. M. in. w 1922 r. upadła inicjatywa utworzenia kartelu eksportowego przedziałńczesankowych (Archiwum Państwowe w Łodzi, Kancelaria notariusza K. Rossmanna 1922 r., nr rep. 1358. Akt zawiązania spółki handlowej z 28 II 1922 r.).

Niedostateczna podaż środków płatniczych uniemożliwiała stosowanie metod typowych dla gospodarki kapitalistycznej do wybuchu I wojny światowej, tj. otrzymywania wysokich zysków, w warunkach niepełnego wykorzystania mocy produkcyjnych w drodze windowania cen. Niski obieg środków pieniężnych przeciwdziałał szybkiemu wzrostowi cen artykułów przemysłowych²⁴.

Istnieje więc potrzeba zwrócenia uwagi na wpływ, jaki na intensyfikację procesów monopolizacji wywierały problemy walutowo-pieniężne, a konkretnie niski obieg środków płatniczych, typowy dla znacznego odłamu państw kapitalistycznych w okresie międzywojennym. Jeden z ekonomistów przedwojennych pisał: „[...] najważniejszym z naszego życia gospodarczego jest stosunek pieniądza do gospodarstwa, w szczególności wysokość emisji banknotów, zdolność kredytowa banków, oprocentowanie, zabezpieczenie banknotów”²⁵. Niski poziom obiegu pieniądza tworzył słaby rynek wewnętrzny. Stąd w okresie międzywojennym największe postępy poczyniła kartelizacja w krajach, których władze państwowe konsekwentnie opowiadały się za utrzymaniem systemu złotej waluty, a w latach wielkiego kryzysu gospodarczego wybrały deflacyjny sposób na wyjście z trudności gospodarczych. Można to prześledzić na przykładzie gospodarki niemieckiej, czechosłowackiej, węgierskiej i wielu innych państw europejskich²⁶. Tylko tym można wytłumaczyć opinię wyrażoną przez wybitnego znawcę spraw kartelowych, prof. T. Tschierschky, który pisał: „[...] w każdym razie należy silnie podkreślić, że nie ma chyba drugiego kraju, w którym kartelizacja po wojnie tak się rozwinęła, jak w Polsce”²⁷.

Klasyfikacja zaproponowana przez M. Mieszczankowskiego została opracowana na podstawie badań prowadzonych w przodujących krajach kapitalistycznych i jest przydatna w odniesieniu do tego obszaru. W tychże krajach wysokość obiegu pieniężnego była zdecydowanie wyższa w porównaniu z krajami o strukturze rolniczo-przemysłowej. Posłużymy się dodatkowym przykładem. Dążność do maksymalizacji zysków ze skali wielkiej produkcji była w przypadku krajów zacofanych zjawiskiem rzadkim. W tym m. in. tkwiła przyczyna braku zrzeszeń trustowych w gospodarce II Rzeczypospolitej.

²⁴ Z. Knakiewicz, *Deflacja polska 1930—1935*, Warszawa 1967, s. 43—45.

²⁵ W. Kaszubski, *Kryzys z nas się śmieje... (Droga do niezależności gospodarczej Polski)*, Warszawa 1935, s. 7.

²⁶ Np. w Czechosłowacji na dzień 1 V 1936 r. było zarejestrowanych 787 umów kartelowych, gdy w Polsce 274 (*Ruch kartelowy w Czechosłowacji*, „Przegląd Gospodarczy” 1936, s. 348). W końcu 1934 r. na Węgrzech było 290 karteli (*Stan kartelizacyjny na Węgrzech*, tamże, 1935, s. 279).

²⁷ Cyt. za Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka...*, t. II, s. 75.

U genezy tworzenia karteli leżały przede wszystkim słabe tendencje rozwojowe rynku wewnętrznego. Mówiąc inaczej kartelizacja przemysłu była skutkiem prowadzenia określonej polityki gospodarczej i określonej sytuacji gospodarczej²⁸. Likwidacja tego zjawiska lub ograniczenie jego rozmiarów zależało w pierwszej kolejności od zmiany zasad polityki gospodarczej.

Kazimierz Badziak

LA CARTELLISATION DE L'INDUSTRIE
DE LA DEUXIÈME RÉPUBLIQUE
QUELQUES PROBLEMES PARMI D'AUTRES

Les recherches sur la cartellisation de l'industrie pendant l'entre — deux — guerres ont été initiées à la fin des années 20 et au début des années 30, et ont été menées de différents points de vue politiques et sociaux. Certains militants économiques et économistes étaient contre ce processus, les autres étaient partisans du „front du cartel”.

En Pologne Populaire on peut mentionner deux périodes où l'on s'intéressait aux questions de la cartellisation et deux courants de recherches. Le premier concevait la monopolisation comme un facteur négatif de l'économie capitaliste, l'autre, lié aux idées de Z. Landau prônait le besoin d'une analyse profonde du processus en question.

Des recherches plus larges sur la monopolisation sont difficiles vu l'insuffisance des sources. Dans cette situation il est nécessaire de puiser dans des pièces notariées, judiciaires, dans des livres de commerce.

Parmi les principaux problèmes à analyser il y a entre autres: la portée de la cartellisation dans différentes branches industrielles et dans toute l'industrie, la genèse de l'intensification de ces problèmes, les buts des cartels et les moyens de leur réalisation.

Dans l'entre-deux-guerres on observait l'intensification de la cartellisation, qui résultait des grands besoins du marché intérieur. Autrement dit, on peut observer ce processus en fonction de l'importance des moyens de paiement à l'intérieur de différents états. En outre la politique de déflation de l'état obligeait l'industrie à créer des groupes monopoliques.

²⁸ T. Sławiński, *Nowelizacja ustawy kartelowej*, „Przegląd Gospodarczy” 1935, s. 787.